

Srpko Leštari :

BOJE U BAGDADSKOM ARAPSKOM

(Ogled iz arapske dijalektologije. *Mostovi* br. 116/1998)

U svetu nauke o jeziku sve eš e se sre u osvrti na složenu i me u velikim svetskim jezicima donekle jedinstvenu arapsku sociolingvisti ku situaciju. Logi na tvrdnja da *Arapci govore i pišu arapskim jezikom* sadrži bezbroj kontroverzi. Ona je istinita utoliko što pojam jezika podrazumeva razli itost od drugih idioma istog ranga, a arapski jeste zaseban jezik; postojanje arapskih govornih dijalekata, samo po sebi, nije ništa naro ito i svi su oni *arapski*, jer pojam dijalekta podrazumeva sli nost s drugim idiomima istog ranga.¹

Izazov za sociolingviste nije u tome što Arapi u raznim krajevima govore donekle razli ito (mada te razlike kadšto dostižu, pa i premašuju, razlike me u genetski i tipološki srodnim, ali zasebnim *jezicima*, kakvi su, primerice, slovenski jezici)², još manje u tome što u svim zemljama pišu na jedinstven na in, ve što me u tim jezi kim podsistemima, govornom i pisanom, veoma razli itim i u glasovnom domenu, i u re niku, i u na inu tvorbe re i, i u re eni noj strukturi, nema *funkcionalnog poklapanja*: dok govorni oblici (pod opštim imenom *al-lu a al- mmiyya – pu ki jezik, amija*, ili, nešto odre enije, *al-lah t ad-d ri a – dijalekti u opticaju*) služe samo za usmenu komunikaciju, književni jezik (*al- arabiyya al-fu – pravilni arapski, arapski fusha*) služi samo za itanje i pisanje i – samo on se u i u školama. Za svrhe ovog malog rada dovoljno je primetiti da se pojava zove *diglosija*, dakle – *dvojezi nost*. Moglo bi se re i da je odnos pisanog arapskog jezika i ma kog pojedinog arapskog govornog idioma od neutvr enih vremena (a poslednjih etrnaest stole a svakako) u najboljem slu aju sli an odnosu predvukovskog slavenosrpskog i živih govornih idioma srpskog jezika.

Nažalost, jugoslovenska orijentalistika nije do sada smogla snage da se posveti ovim pitanjima na konkretniji na in.³ Govorni arapski jezik – ma šta se pod tim podrazumevalo – jeste no na mora svakog našeg diplomca arabistike kog udes nanese bilo gde u arapsku sredi nu. Znanje književnog arapskog jezika (koji se, dan-danas, jedini izu ava u nas jer govorni idiomi nisu, tobože, dostojni akademskog angažmana⁴, pošto se, budu i „narodski“, jako razlikuju me u sobom i, naravno, jer država ne da pare) nije vam dovoljno da razumete šta ljudi oko vas govore. Za razliku od evropskih jezika, gde proces navikavanja školovanog stranca na govorni idiom traje relativno kratko jer se svodi na savladavanje relativno malih razlika u nivou fonetike i sintakse uz nešto malo leksike i frazeologije, u slu aju arapskog ovaj proces podrazumeva veliku dubinu i širinu zahvata u svim nivoima generisanja jezika, uklju uju i usvajanje znatnog leksi ko-frazeološkog korpusa ija semantika zavisi od konteksta u meri koju je teško i zamisliti.

Stoga se ovaj problem može efikasno prevazi i tek sistemskim pristupom. Izu avanje književnog arapskog jezika nije dovoljna osnova, kao što ni izu avanje latinskog, koliko god korisno, samo po sebi ne omogu ava efikasno savladavanje ma kog od savremenih roman-skih jezika. Po svoj prilici, nau na arabistika može dobro napredovati jedino ako samu sebe

¹ Lingvisti ki gledano, dijalekti nisu samo me usobno ravnopravni, nego su ravnopravni i s jezicima. Nau ni aforizmi svedo e o tome bolje od svih studija. Recimo: *dijalekat je jezik koji je izgubio bitku*. Ili: *jezik je dijalekat koji ima vojsku i birokratiju*.

² Neki moderni izu avaoci nalaze da je arapski ve potpuno divergirao u ak 36 raznih jezika (Barbara F. Grimes, *Ethnologue: Languages of the World*, 13th ed, SIL (USA), 1996, xi, 967 pp.).

³ Ali je dala lepe priloge teoretskom izu avanju te oblasti (npr. Sr an Jankovi , *Diglosija u savremenom arapskom – na materijalima književnog arapskog i egipatskog kolokvijalnog arapskog*, Sarajevo 1975; Darko Tanaskovi , *Arapski jezik u savremenom Tunisu – diglosija i bilingvizam*, Beograd 1982).

⁴ U me uvremenu, od štampanja ovog rada do njegovog stavljanja na internet, situacija se u pogledu izu avanja arapskih govornih dijalekata znatno poboljšala iz mnoštva razloga, od kojih je jedan nesumnjivo i poklanjanje dužne pažnje govornim idiomima, uz stalno angažovanje lektora iz etiri razli ite oblasti arapskog sveta.

ne odseca od svoje elementarne tvari: od korena iz kojih je nastala ukupna arapska jezi ka stvarnost, a koji se, uza svu veli anstvenost nau ne i umetni ke re i nastale i pohranjene na klasi nom arapskom jeziku, moraju tražiti jednako i u tzv. *narodnom jeziku* i u usmenoj narodnoj književnosti.

Bez uvida u ove oblasti arapske kulture, arabistika je pipanje u tami – kao što bi bila i srbistika bez poznavanja naše narodne književnosti i narodnog jezika. Bez poznavanja gramatike, sintakse i leksike živih arapskih dijalekata – bar onoga od njih na ijem terenu radite – ne ete uspeti ni da shvatite, a kamoli prevedete moderni scenski komad, esto ni dijaloge u romanu, ako ste književni prevodilac, niti ete, ako ste u privredi, putem usmenog prevo enja mnogo pomo i da vaša firma izbuši dubinski bunar u pustinji ili izgradi put, zgradu, most.⁵ Naprotiv, sasvim je sigurno da ete mnogo puta promašiti smisao i da mnogo puta ne ete ništa razumeti.

Ovde u, stoga, prezentirati jedan maleni segment onoga što pripada tom, narodnom arapskom jeziku – ta nije, onom njegovom obliku koji preovla uje u Me ure ju i koji ne samo da ima najbolje izgleda da postane govorni standard u tom delu arapske domovine, ve je to ve uveliko postao: bagdadskom govornom idiomu.

Dodir sa pitoresknom leksikom možda je najpogodniji za prva takva predstavljanja, upravo stoga što je slobodan od složenih relacija na kakve je nužno ukazivati u sintaksi kim i gramati ko-semanti kim osvrtima. Ali onaj ko želi, i ko vidi, na i e ve u toj leksici obilje informacija i o fonetici tog idioma, i o njegovoj morfologiji. Evo, dakle, jednog „kataloga“ boja u bagdadskom govoru onoga velikog svetskog jezika koji opravdano nazivamo arapskim.⁶

* * *

Sastav spektra bele svetlosti vidljiv je u prirodi golim okom kada se na nebu javi duga. Dugu Bagda ani zovu na svoj na in – *qauz qada a* (knjiž. arap. *qaws qaza*), a glavne boje od kojih se ona sastoji nazivaju ve ma istim onim re ima koje važe za književni standard, kako u klasi nom arapskom, tako i u savremenom arapskom pisanom jeziku:

1. crvena (’a mer)⁷
2. narandžasta (purtoq l)
3. žuta (’a far)
4. zelena (’a ar)
5. plava (’azraq)
6. modra (n l)
7. ljubi asta (benefse)⁸

⁵ Jedino na tzv. višim nivoima, politi kim samitima i sednicama me udržavnih komisija za nau nu i privrednu saradnju i u kontaktima sa zvani nim medijima, visokim nau nim ustanovama i sl. mogu e je efikasno upotrebljavati književni arapski idiom u funkciji govornog. Ali on sam ni tu ne funkcioniše najbolje, o sudstvu u prvom i drugom stepenu da se i ne govori.

⁶ Može se uopšteno re i da se u ira kom dijalektu arapskog jezika na podru ju današnjeg Iraka, idu i sa severa na jug, javljaju etiri glavna govorna varijeteta: *severnomesopotamski* ili *mosulski*, *srednjomesopotamski* ili *bagdadski* (koji verovatno zavre uje da ga ozna imo kao *vernakular*), *južnoira ki* ili *nedždski arapski* i *zalivski arapski*.

⁷ Transkripcija je data u ZDMG-sistemu – prema nazivu glasila Nema kog orijentalisti kog društva (*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*) koje je pratilo rad na razvoju tog sistema sredinom tridesetih godina. Pre toga mnogi arabisti bili su razvili svako svoj sistem transkripcije i transliteracije arapskih slova, re i i teksta.

⁸ Prema knjizi *Bagdadske sli ice* iz pera popularnog hroni ara i folkloriste amatera Aziza Džasima el Hadžije (*Az z sim al- a iyya, Ba d diyy t*, vol. V, 327). Uz spisak od 83 naziva za boje, autor u fusnoti s prikri-

Izme u ovih nalaze se, dabome, i sve druge boje i nijanse. Njihova imena nastala su, kao i drugde u svetu, mahom od naziva razli- nog cve a i vo a, popularnih jela i pi a, za ina, meta- la i minerala itd. Kao i svugde, uz prideve za boje upotrebljavaju se dopune u zna enju *sve- tlo-, otvoreno-* (*f ti , aff*) i *tamno-, zatvoreno-* (, *miq*), katkad i *f* (jasno, isto, bi- stro) u funkciji priloga, a po obliku i mestu tako e pridevi. Njima, opet, esto sledi a re e prethodi, prilog *vrlo, sasvim (kulliš)*. Uz , guste i jake boje kadšto poja ava prilog *mnogo, grdno (hw ya)*, no njegova upotreba indicira više stav, vrednosni sud, no što u estvuje u opi- su. Za drugu i sedmu boju s uvodnog spiska nazivi su u arapskom jeziku zasnovani na isto- vetnim zapažanjima na kojima i u srpskom (i mnogim drugim jezicima) – na bojama ploda narandže i latica ljubi ice.

Etimologije su raznorodne, esto persijske, kadšto turske ili mešovite, retko evropske. O njima u ovom tekstu ne e biti re i.

Idu i arapskim alfabetskim redom (pri emu *p* dolazi odmah iza *b*, iza *g*, a *g* iza *k*, po ve ustaljenom redu grafema kojima ira ki jezikoslovci beleže odgovaraju e foneme kakvih u *fushi* nema), boje su u bagdaskom govoru slede e:

NAZIV	OPIS
01. 'abya	beo („kao pamuk“)
02. 'a mer	crven („kao krv“)
03. 'a ar	zelen
04. 'ur uw n	purpuran
05. 'azraq	plav
06. 'esmer	sme , braon (obi no za kosu, o i, put)
07. esmer n	sme ikast, braonkast
08. 'eswe (li l d w)	crn („kao mrkla no “)
09. 'ašqar	ri ; plav (u oba zna enja samo za kosu)
10. 'aš al	svetlosme , žu kast (samo za o i) ⁹
11. 'a far	žut („kao limun“, npr. kad ko požuti u licu)
12. 'uq uw n	svetložut, boje cveta kamilice
13. 'amla	boje soli, tj. s lakom primesom mrkog u belom
14. ba al	boje ljuste luka (crnog, mrkog)
15. benefse	ljubi ast
16. benewiš	ljubi ast
17. bunn	kafen, tj. boje kafe (pržene)
18. bi tin n	ljubi ast, boje ljuste plavog patlidžana

nim ponosom navodi da je ugledni dijalektolog, autor velike zbirke bagdaskih poslovice s komentarima i jed- nako znamenite zbirke tipi nih metafora i pore enja, kao i nedovršenog re nika bagdaskog govornog dijalekta arapskog jezika Dželal el Hanefi (Aš-šay all l al- anaf) u asopisu *Narodna baština (At-tur aš-ša b , 1/1962)* objavio rad pod naslovom *Nazivnik boja u bagdaskom govoru*, u kojem je nabrojao šezdeset raznih bo- ja i nijansi.

⁹ Mufti ev re nik, prebogat, mada ne i precizan, daje „modre o i crvenkastog sjaja“. U krajnje pouzdanoj engle- skoj verziji Verovog re nika (Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*) – redakcija iza koje stoje imena J. M. Cowan-a i K. Stowasser-a – nalazimo „plav(kast)ocrne o i“ (bluish-black eyes), a i svetski poznati arapsko-arapski *Mundžid* (Al-Mun id) u svom tridesetom bejrutskom izdanju iz 1986, sigurno ne i poslednjem do sada, daje isto to (*ayn yu li u saw dah zarqa/t^{um}*), pa lako može biti da je kod Mufti a *lapsus calami* (crnkast > crvenkast). Ali kad Bagda ani upotrebe ovaj atribut govore i *uy na šu ul*, misle „ima onako žu ka- ste o i“, pa se i u rubriku za boju o iju u ira kim li nim kartama isti pridev upisuje u zna enju „svetlokestenja- ste“. (U Egiptu se za takve o i obi no kaže da su *boje meda*.)

NAZIV

OPIS

19. <i>bi</i>	bež
20. <i>p y zahr</i>	tamnozelen, crnozelen
21. <i>purtoq l</i>	narandžast
22. <i>pembe</i>	ruži ast
23. <i>tibn</i>	boje slame, pšeni ne (tamnije), je mene (svetlije)
24. <i>tr b</i>	žu kastosme (boja zemlje)
25. <i>tirku z</i>	tirkizne boje
26. <i>temr</i>	boje zrelih žutih urmi (var. ljasab), kao bež
27. <i>auz</i>	boje suve orahove ljuste
28. <i>auz o</i>	tarnosme (boja oraha, ali tamnije)
29. <i>wi t</i>	plavkast, plavi ast (po tvari kojom se boje jaja)
30. <i>aš š</i>	boje trave
31. <i>al b</i>	boje mleka
32. <i>ummu</i>	boje suvog zrna leblebije
33. <i>un , un w</i>	boje zrelog zrna pšenice
34. <i>enn</i>	boje kane (crvene), crveno-sme
35. <i>k</i>	kaki, žutosme , boje peskuše
36. <i>ar el</i>	boje semenke sla ice, oker ka narandžastom
37. <i>amr</i>	boje vina (crvenog, „ružice“)
38. <i>d rs n</i>	boje cimeta
39. <i>dibs</i>	boje pekmeza od urmi, tamno crveno-sme
40. <i>eheb</i>	zlatnožut; tako e za „plavu“ kosu
41. <i>ra</i>	olovnosiv
42. <i>rumm n</i>	boje semenke nara
43. <i>zumurrud</i>	smaragdno zelen
44. <i>zin r</i>	boje r e
45. <i>zeyt n</i>	boje sirove, tamnozelenene masline
46. <i>zeyt</i>	boje maslinovog ulja, žutozelenkast
47. <i>sefer el</i>	boje zrele dunje
48. <i>sem ’</i>	svetloplav, nebesnoplav, lazuran
49. <i>še eri</i>	plavozelen (boja zelenkastog tirkiza)
50. <i>šer b</i>	ciklama, purpurastocrvenkast
51. <i>šeker</i>	še erno (krem) beo
52. <i>šem ’</i>	boje voska
53. <i>šawandar</i>	boje cvekle
54. <i>adr il- am m</i>	sinj, golubije siv („boje golubijih prsa“)
55. <i>sem n</i>	svetložut s narandžastom nijansom
56. <i>’asel</i>	boje meda
57. <i>’ambarl</i>	zagasitoruži ast
58. <i>’unn b</i>	tamnije crvenkast (boje nekih domaćih grož ica)
59. <i>d</i>	boje suvog drveta bez kore
60. <i>fa m</i>	ugljenocrn (obi no za kosu)

NAZIV

OPIS

61. <i>fa t y</i>	sinj, golubije boje („boje grlice“)
62. <i>fustuq</i>	zeleno-žut (boje jezgra nepe enog pista a)
63. <i>fi</i>	srebrnast
64. <i>feyr z</i>	tirkizno plav
65. <i>fi s reng</i>	tamnocrven, boje višnje („boje fesa“)
66. <i>qahw ’, qahw</i>	kafen
67. <i>qirmiz</i>	grimizan, skerletan (kaže se i kad ko pocrveni)
68. <i>ku l</i>	crnosiv, grafitnosiv
69. <i>kesten ’, kest n</i>	kestenjast
70. <i>kišmiš</i>	boje suvog grož a (belog), tamnije žut i sl.
71. <i>kemm n</i>	boje kima (vrsta kima boje okera)
72. <i>kehrab n</i>	boje ilibara
73. <i>gul gul</i>	ruži ast, boje ruže, roze
74. <i>gul qur</i>	crvenonarandžast (prema vrsti ruže)
75. <i>gemš</i>	svetlobež
76. <i>la m</i>	boje mesa
77. <i>lih n</i>	„kupasast“, tj. belo-zelenkasto-žu kast
78. <i>l ym n</i>	limunžut
79. <i>m r n</i>	crvenosme („boje nara, ali zagasitije“)
80. <i>m w</i>	svetloplav
81. <i>n war</i>	tamnoplav, teget
82. <i>n r</i>	plamenocrven („boje vatre“)
83. <i>neb t</i>	svetložu kast (kao biljka u avgustu?)
84. <i>n l</i>	tamnoplav, teget
85. <i>nu s</i>	bakarne boje, bakarnocrven
86. <i>nar is</i>	svetložut (kao sredina narcisovog cveta)
87. <i>naf</i>	boje rafinirane nafte, maslinasto-sme ikast
88. <i>n m ’</i>	limunžut
89. <i>n mard</i>	svetloljubi ast, crvenkastoljubi ast (ciklama?)
90. <i>ward il-b gilla</i>	pirgavo graorast („boje bobovog cvata“)
91. <i>ward</i>	boje ruže, ali jarko crvene (kao <i>damaskina</i>)
92. <i>y q t</i>	tamnije crven, boje rubina ¹⁰

Nema sumnje da se u govoru Bagda ana javljaju i mnoge druge re i za boje i njihove nijanse, ali ve neke od ovde popisanih danas nisu u svakodnevnoj upotrebi kod mla eg sveta, jer su nastale pod uticajem veza sa susednim narodima i njihovim jezicima. Te veze su u meuvremenu oslabile i ove re i su na putu da postanu arhaizmi, a neke to ve jesu. Osim toga, moderni jezik se osloba a balasta sinonima koji se svakodnevno ne potvr uju masovnom

¹⁰ Odrednice 3, 6, 7, 43, 47, 72, 78, 84. i 91. nisu se našle na Hadžijinom spisku; od toga, bar prva, druga i dve pretposljednje jesu opštearapske re i koje pripadaju najužem leksi kom fondu *fushe*. Poslednja, koju navodi i Mufti , ponekad dobija dodatnu referencu u nazivu neke od osnovnih boja (*y q t*, *'a mer*, *'a ar*, *'azraq*, *'a far*), menjaju i zna enje prema nazivima za *rubin*, *zeleni korund*, *safir* i *topaz* – plemenitog kamenja ije je prisustvo u umetni koj radinosti Srednjeg istoka i u životu Arapa vidljivije nego u nas.

upotrebom, pogotovo onih koji se zasnivaju na slikama i pore enjima iz na ina života predaka koji je prevazi en sve bržom urbanizacijom.

Zato su frekventniji nazivi boja u levoj koloni, koji su ve ma razumljivi i u drugim arapskim sredinama, markirani kurzivom. Našlo ih se ukupno 68, što treba prihvatiti kao subjektivnu ocenu.

Povrh svega, valja imati na umu i injenicu, na prvi pogled neobi nu, da ljudi s raznih strana sveta ne misle baš uvek jedno te isto kada koriste nazive za boje. Kada Japanci opisuju nebesko plavetnilo, koriste istu re kojom opisuju zelenilo trave, a takvo je za njih i more; dok mi smatramo da je boja še era upravo bela, Ira ani misle da ona naginje k žutom, dok je boja soli za njih još tamnija – po svoj prilici sa stvarnog prisustva obojenih tvari u soli i še e ru u ranijim vremenima usled lošije rafinacije; zna enje izraza *zemljana boja* razlikuje se drasti no na kratkom putu od Ma ve do Metohije, a mnogim Eskimima bi ve sam taj pojam mogao biti teško doku iv; bivolje mleko je belo kao kreda, dok kravlje i ov ije to nisu, a nisu ni kamilje, ni kobilje, pa otuda ni *mle no belo* ne biva uvek i svugde isto; kestenjasto je u nas *sme e*, dok neki narodi i jezici koriste ime kestenovog ploda da opišu jednu od tamnijih nijansi crvene boje; svi Arapi razlikuju *m r n* od *kesteny*, mada obe re i ozna avaju boju ploda iste biljke.

Tim povodom možda treba napomenuti da se bar polovina navedenih naziva za boje u bagdaskom govornom idiomu arapskog jezika javlja, u neznatno izmenjenoj formi, i u drugim govornim dijalektima tog jezika. Jedan deo tih naziva pak nerazumljiv je van Iraka. Ali ne samo da Arapi iz drugih arapskih zemalja ne bi razumeli neke od ovde navedenih naziva za boje, ve se ni svi Ira ani verovatno ne bi složili oko nekih, ili bi se malo preganjali oko pojedinih me u njima.

Sli no je i kod drugih naroda.¹¹ Uzroci ove pojave nalaze se u itavom spletu inilaca na relaciji svetlost – objekat – oko – mozak/svest – kulturalni bekgrund. No, sve to ve daleko nadilazi ciljeve ovog rada, ija je svrha bila dvojaka: da kaže re -dve nužnog uvoda o odnosu arapskog pisanog jezika i arapskih govornih dijalekata i da predstavi jezi ku paletu boja koja preovla uje u govoru – i svesti – žitelja Bagdada.

¹¹ Tako se u poznatom englesko-engleskom re niku sinonima (*Random House Webster's Thesaurus*) pod odrednicom *magenta* objašnjava kakva je to boja pomo u slede ih re i: *reddish, purple, purplish rose, fuchsia; maroon, vermilion; crimson, carmine*; za *purple* se daje objašnjenje *any color having components of both red and blue*; za *fuchsia* nalazimo da pokriva podru je od *pink* do *purplish*, kao i da je to *bright purplish red colour*; za *maroon* nalazimo *brownish red, wine, magenta, plum, terra cotta, za chestnut – reddish brown* itd.